

Egyetemi könyvtár – Könyvtárpolitika

Wallehausen Gyula

Az Egyetemi Könyvtárigazgatók Tanácsának elnökeként, eredetileg afféle munkaanyagnak, a tanács előtti megvitatásra szántam az alábbi sorokat, amelyeket egyetemi könyvtárosként szerzett négy évtized tapasztalatai irattak le velem; időközben azonban a társadalomban, a politikai intézményrendszerben végbemenő változások gondolataim közzétételére, a nyílt vitára ösztönöztek. A szubjektíven túl, objektív tényező is késztetett erre: az egyetemi könyvtárak helyzete, fejlesztésük szükségessége közügy, hiszen a felsőoktatási – különösen az egyetemi – könyvtárak állományukkal, szolgáltatásaikkal országos regionális, de legalábbis helyi feladatokat is ellátnak, és ezeket az országos könyvtári rendszer – az olvasók, a szakemberek – nem nélkülözhetik. Ennek jogi alapjaival az 1986-os szemellenzős jogszabálysomag egyáltalán nem számol, mivel az egyetemi könyvtárak ügyét minden egyetem "belügyének" tekinti olyannyira, hogy semmiféle következménnyel nem járna, ha az egyetem becsuktná könyvtára kapuját a saját végzett szakemberei előtt! Ezért e könyvtárak már most is érzékelhető gyengülése segítségért kiált, s ha tengődésük-sorvadozásuk megállítására és fejlesztésükre nem történik sürgős intézkedés, annak a felsőoktatáson kívül az egész hazai tudományos élet is kárát látja.

Ezért most, megbízásom lejártával (1986. október 21.) kötelességemnek érzem, hogy összefoglaljam, szerintem melyek azok a teendők, amelyek – a pénzügyiekén kívül – az egyetemi könyvtárak fejlesztését, felemelését szolgálják.

Szavamat az egyetemi könyvtárakat használó több tizezernyi szakember érdekében emelem fel.

I.

A Könyvtári Figyelő egyetemi könyvtári célszáma (1984. évi 5.sz.) megjelenése óta alig négy esztendő telt el – szinte szusszanásnyi idő – az egyetemek és a könyvtárak sok évszázados történetében. Ezért joggal kérdezheti az olvasó: mi indokolja, hogy a KF újból foglalkozzék e könyvtártípussal? A válasz, a magyarázat világos, egyértelmű. A felsőoktatási reformot célzó jogszabályok tervezete a célszám összeállítása idején még csak baljós fenyegetést jelentett, aminek kapcsán az Egyetemi Könyvtárigazgatók Tanácsa (EKT) írásban és szóban is kifejtette véleményét; de az 1986-ban megjelent jogszabálysomag – élén a 13. elnöki tanácsi törvényerejű rendelettel és a hozzá kapcsolódó miniszteri rendeletekkel mégis mostohán bánt a könyvtárakkal; a másfélszáznál több paragrafus közül egyetlen egyet sem szán a könyvtárra! – "Fő az egyetemi autonómia", ez volt az egyik legfőbb,

gyakran hangoztatott, – a "porosz" oktatási rendszerrel szembeni, radikális színben feltüntetett – szempont a jogszabálycsomag tervezetének vitájakor a jogalkotók részéről. (Különös: Ausztria és az NSZK miénnel azonos gyökerű új felsőoktatási törvényei a könyvtárakra is kiterjednek.) Persze, lehet a radikális reform is eredményes, ha annak alkotója az előrelátható – nem kívánt – hatásokat eleve elhárítja; de botorság félredobni azokat a hasznos hagyományokat, amelyek ébren tartják az egyetemi struktúra nélkülözhetetlen elemeit védő reflexeket.

De vajon a német felsőoktatási rendszer mintájára alakított hazai felsőoktatás történetének minden fejezete miatt szégyenkeznünk kellene? Mert senki nem tagadhatja a RATIO Educationis kiemelkedő jelentőségét! A hazai oktatási rendszert megteremtő első rendelkezés több paragrafust is szán a könyvtárakra. A 200. megállapítja, hogy az egyetemi könyvtárra szükség van hiszen a hallgatók kötelessége, hogy "a legteljesebb szaktudományi képzettséget sajátítsák el, ezt viszont a legkiválóbb könyvek folyamatos olvasása nélkül sohasem érhetik el." Ugyanez a paragrafus szól még a könyvtári személyzetről, továbbá a teendőkről: a külön kiadandó szabályzatról; a könyvtár felügyeletéről és ellenőrzéséről, és intézkedik arról, "hogy azok számára, akik olvasni, jegyzetelni akarnak,... megfelelő szobák álljanak rendelkezésre."

Gondoskodik a királyi akadémiák könyvtárainak megszervezéséről és vezetéséről (193-194. §.) – mivel addig ezeknek nem voltak könyvtáraik. Nyilván evvel magyarázható, hogy vázolja még az állomány összeválogatásának szempontjait is, sőt: a könyvek csoportosításához 15 osztályból álló szakrendszert is javasol. Az oktatók "a tanügy fejlődése érdekében ... oktatómunkájuk során jobbára új területeket vesznek művelés alá", a hallgatókat pedig "rá kell szoktatni az egyéni tevékenykedésre, s az írók műveivel való foglalkozásra, s ennek érdekében mindenfajta segítséget meg kell adni számukra." (Ma is érvényes tanácsok!)

A második Ratio Educationis 1806-ban már egy nemzedék tapasztalatait hasznosítva, részben megismétli azokat, bővíti és finomítja a könyvtárra vonatkozó rendelkezéseket. "Minden könyvtár legfőbb ékessége maga a könyvtárigazgató", akitől a 270. §. nem csupán azt várta el, hogy a gondjaira bízott könyvek legjobb ismerője legyen és külföldön is ismert szaktekintély; aki a tudós vendégeket – különösen a külföldieket – végigvezesse a könyvtárban "magyarázattal és válaszokkal" rendelkezésükre álljon. De legyenek tudós emberek a könyvtárőrök is; őket – az igazgató tanácsára – királyi rendelettel nevezik ki.

Ugyanakkor nagy "gonddal kell arra vigyázni, hogy ne férközhessenek e tisztéghez... a tudományos életben ismeretlen férfiak."

A mezőgazdaságtan oktatása könyvtári szakirodalmi ellátásának fontosságát külön is hangsúlyozza, mivel "nincs mód arra, hogy a természet minden egyes sajátos termékét aprólékosan oktassák." A hallgatókat pedig arra kell készíteni, hogy kivonatokat készítsenek, amelyeket később is hasznosíthatnak a gyakorlati életben (275. §.). További paragrafusok szólnak a gyarapításról és annak fedezetéről,

továbbá az akadémiák könyvtáiról, a szakfelügyeletről, de másutt is találunk a könyvtárat közvetlenül érintő utalásokat, intézkedéseket.

A II. Ratio Educationis után másfél évszázadik a felsőoktatás egészét átfogó jogi szabályozás nem volt, minden egyetem működését külön szabályozták. Ezek – bizonyos garanciákat nyújtva – érintették a könyvtárat is, megőrizve annak presztízsét; az igazgatónak az egyetemi hierarchiában elfoglalt helyét meghatározta – és ezzel egyúttal hivatali tekintélyét egészen 1986-ig óvta – jogszabály: az igazgató vonatkozásában a munkáltatói jogokat a miniszter gyakorolta, az egyetemi tanácsnak (rektornak) csupán javaslattevési joga volt.

A felszabadulás után 1952-től de főleg az 1956. évi könyvtári törvényerejű rendeletről a felsőoktatási könyvtárak mint nyilvános könyvtárak integrálódtak a könyvtári rendszerben, ugyanakkor természetesen a felsőoktatási reformok jogi szabályozása az intézmények könyvtáira (pontosabban: könyvtári hálózataikra is) kiterjedtek. Így volt ez 1956-ban: az *Oktatásügyi Közlöny* egyazon számában (4) jelent meg a felsőoktatási intézmények, illetve könyvtáraik szervezetére, működésére vonatkozó jogszabály.

A hatvanas évek felsőoktatási jogszabály-sorozata (1961. évi III. törvény, 1962. évi 22. sz. tvr., 35/1962. sz. kormányrendelet, 131/1965. sz. MM utasítás, 25/1969. sz. kormányrendelet, 3/1969. sz. MM rendelet) kibocsátása félidejében látott napvilágot a 132/1965. /M.K.10./ sz. rendelet a művelődési tárcahoz tartozó egyetemi könyvtárak szervezetének és működésének általános szabályozásáról.

A fentiek után érthető, milyen keserű érzésekkel fogadták az egyetemi könyvtárak a jelentős reformként hangoztatott jogszabálycsomagot, amely mellőzte a felsőoktatási könyvtárakat. Mintha nem is léteznének! Vagy talán mégis? – mert a figyelmes olvasó csupán az egyik paragrafus egyik bekezdésének az ábécé kétharmadát lefoglaló felsorolás végefelé talál egy félmondatot a felsőoktatási intézmények szervezetéről és működéséről szóló 20/1986. (VIII.31.) MM sz. rendelet 3. §.-ában. Ennek az intézményi tanács teendőit felsoroló k.) pontja így szól: "meghatározza az intézmény szakirodalmi információs igényeinek kielégítésére szolgáló könyvtári (informatikai) tevékenység elveit, gyakorlatának és együttműködési rendszerének főbb szempontjait."

Persze, mindez csak elvben lehetséges, ha – van könyvtára! Ugyanis nem kötelezi egyetlen paragrafus egyetlen bekezdése sem erre, csupán megengedi! A 18. §. szerint "Az intézmény szervezetéhez kapcsolódóan... könyvtár, kollégium, tanüzem, tangazdaság, kutató- és fejlesztő intézetek működhetnek..." Vagyis nem kötelező! Persze miért is tartana fönt tangazdaságot pl. a SOTE, vagy a Képzőművészeti Főiskola? De tarthat – ha akar! És könyvtárat? Azt is, – ha éppen akar. De nem kell erőltetni – fő az autonómia!

(Sovány vigasz, hogy ma már egyre többen hibáztatják a jogszabálycsomagot: vannak, akik túlszabályozottsága miatt tiltakoznak, mások viszont hiányosságait emlegetik.)

II.

Az egyetemi könyvtárakat az első rangfosztás 1949 után érte, amikor az egyetemeket degradálták: az egyetemek csak oktassanak, de a kutatás nem a feladatuk; a tudományos minősítés jogát is megvonták tőlük. Az egyetemek akkori oktatói kevésbé érzékelték ennek következményeit; a könyvtárosok is könnyebben elviselték, mivel az erősen centralizált szakmai főhatósági (a VKM-től a Művelődésig legalább öt elnevezése volt a minisztériumnak) irányításuk szilárd volt, önálló költségvetésük révén pénzügyileg is közvetlenül a minisztériumtól függtek; az egyetemek szinte bele sem szólhattak könyvtáruk életébe.

E természetellenes helyzet nem tarthatott sokáig. A minisztérium irányítása fokozatosan gyengült, az egyetemé növekedett. Először – az ötvenes évek közepén – a könyvtárak pénzügyi önállósága szűnt meg, a dolgozók munkáltatói joga (a rektor, vagy az igazgató) hatáskörébe került, az igazgató és helyettese kivételével, végül a legutóbbi években azt is "leadta" a minisztérium az egyetemnek. Jónéhányan a megnövekedett hatáskörrel éltek is: szívügyüknek tekintették könyvtáruk fejlesztését – persze, ha rátermett igazgatóval találkozott a rátermett rektor. Sajnos, akadtak ugyanakkor olyan könyvtárak is, amelyeket mostohán kezelt egyeteme: egyszer a tárgyi feltételekről feledkezett meg (helyhiány, beszerzési keretek stagnálása, korszerűsítés elmaradása), másszor pedig a könyvtárosok bérét találták "magasnak" – s elvonták a beralapot, vagy csökkentették a létszámot.

A szakágazati irányítást végző (könyvtári) osztály növekvő aggodalommal igyekezett a könyvtárak érdekében közbenjárni, csökkenő hatásfokkal, nem utolsósorban azért, mert a másik miniszterhelyetteshez tartozó társ-főosztály a könyvtári szempontokat esetleg lényegtelennek tartotta.

A hatvanas években egyéb olyan változások is érlelődtek, amelyek megkérdőjelezték azokat a szempontokat, amelyeket addig a könyvtárügy alapjeliéreinek tartottak. A felszínen a fenntartók és a könyvtár viszonyára korlátozódott az a problémakör, amelynek megoldására lett volna hivatva a III. Könyvtárügyi Konferencia.

Könyvtárpolitika. Van-e volt-e, s ha igen, kik az alanyai? Kik, milyen szervek, testületek alakítják, formálják és fogalmazzák meg – a társadalmi szükségletekhez igazodó – célokat – vagyis a könyvtárpolitikát és ezek mennyire hatékonyan befolyásolhatják a könyvtárügy alakulását, fejlődését? – valahogy így hangzott kérdésem a III. Könyvtárügyi Konferencia előkészítése idején, 1970-ben, az "Általános kérdések" megfogalmazása kapcsán. A hatvanas években – a könyvtárvezetés elméletével foglalkozván – a különböző vezetési szintek, továbbá a szakfelügyelet, az irányítás és a könyvtárpolitikai viszonya, kapcsolata és elhatárolása, sok kérdést vetett fel bennem, – mondhatnám: problémát okozott. Ugyanis, az arra rendelt törvényhozó testület, az Országgyűlés nem foglalkozott könyvtárpolitikával. A keletkezett űrt éppen ezért az illetékes (majdnem azt irtam: ügyeletes, Vallás- és Közoktatásügyitől a Művelődésig, szinte már követhetetlenül

többször változott) minisztérium volt kénytelen a könyvtárpolitikát alakítani, vagyis a törvényhozási feladatokat is ellátni, de óvakodott attól, hogy ezt nevének nevezze.

A könyvtárügyi osztály akkori vezetője, rövid gondolkodás után azt válaszolta, hogy nem érti a kérdésemet, mivel az tisztázott dolog, hogy ki alakítja a könyvtárpolitikát; a testületet azonban nem nevezte meg. Valószínűleg az osztályára gondolt – és ebben igaza volt. Akkoriban még erőtlen volt a Magyar Könyvtárosok Egyesülete, az Országos Könyvtárügyi (és Dokumentációs) Tanács és a többi – jó értelemben vett – bürokratikus tanács egymástól függetlenül és egymás működéséről mit sem tudva működött és leginkább a minisztérium által feltett kérdésekre válaszolt; ekkoriban tüsténkedett élenkben az OMFB; különböző kérdéseket vizsgált és pénzeket ígért – felhősítve ténykedésével a könyvtárügy egységének addig kéknak látott egét. Így érthető, hogy a minisztérium energiáját erőteljesen lekötötte a könyvtárügy egységének a megőrzése, a maradékot pedig arra fordította, hogy valamely felsőbb szerv, testület tűzze napirendjére a könyvtárügy fejlesztését és hozzon határozatot, – amelynek pontjai azután csak esetlegesen teljesültek, talán a megvalósítás tárgyi- és személyi feltételei hiányoztak. A kellő ellenőrzés (pontosabban: felügyelet) azonban elmaradt, hiszen a minisztériumnak egyre csökkenő létszámából erre már nem maradt ideje, és embere – de azért sem, mert már készült a következő *Irányelvek* kidolgozására – hátha annak több eredménye lesz. S mindezt a legjobb szándékkal tette: kényszerből volt egyszerre törvényhozó és végrehajtó hatalom és felügyeleti szerv – az utóbbi rovására!

E folyamatnak oldalhajtásai is voltak: a másik két tárca – az egészségügyi és a mezőgazdasági – is kialakította a maga ágazati információs rendszerét, amelybe a könyvtárak is beletartoztak; egy további fejleményként az orvosegyetemi könyvtárak kutatóintézeti nomenklatúrára tértek át, és körülbelül ugyanebben az időben néhány dokumentációs /információs központ pedig a szintén kedvezőbb államigazgatási (főhatósági) kulcsszámokat alkalmazta. Egy szép napon kiderült, hogy a kulturális ágazat nem valami szerencsés kulcsszámaival csupán a tárca könyvtárjai; a közművelődési könyvtárak és az egyetemi könyvtárak egy része élt. Szerterfoszlott, a valamikor a könyvtárügy egységének jeleként deklarált, egységes nomenklatura.

Az azonos kulcsszámrendszer egyvalamire volt csupán jó: megkönnyítette a nyolcvanas évek első felében a különböző könyvtártípusok közötti bérösszehasonlítást. Kiderült, hogy jónéhány egyetemi könyvtárban alacsonyabbak voltak a munkabérek, mint az azonos munkakörben, az idegennyelvi ismereteket és a különböző szakági szakismereteket nem igénylő közművelődési könyvtárakban.

Kijutás e bűvös körből csak akkor remélhető, ha helyreáll az alkotmányosság: ha a parlament ellátja feladatát s a könyvtárpolitikával is foglalkozik, – mint ahogyan a hatvanhetes kiegyezéstől a második világháborúig nem ritkán esett szó a parlamentben a könyvtárügy különböző kérdéseiről.

Az egyetemi könyvtáraknak az előbbieken vázol nehéz helyzetükből a kivezető utat meg kell találniuk. Mindenekelőtt önvizsgálatot kell tartaniuk ahhoz, hogy egyetemükkel a kapcsolatot a rendszeres fejlesztéshez nélkülözhetetlen szilárd és

tartós alapokra helyezhessék és erre *jogi garanciákat* is kapjanak; végül a megfelelő politikai, társadalmi és államigazgatási kereteket megkeresve, váljanak a könyvtárpolitika jelentős tényezőivé.

III.

1. Üléseit az Egyetemi Könyvtárigazgatók Tanácsa kezdetben meghatározott sorrendben, más-más könyvtárban tartotta, így minden könyvtárat meglátogatott. Ennek megvolt az értelme: az adott könyvtárat tüzetesen meg lehetett vizsgálni, – napi gondok megbeszélése mellett – hiszen ez volt az elsődleges célja a tanácsnak – és a "több szem többet lát" elve alapján felhívhatták az esetleges hibákra az adott könyvtár figyelmét; a "Bibliotheksblindheit" hályogát leoperálhatták, a szakfelügyelő–elnök is megírhatta jelentését. A látogatók is sokat profitálhattak: egymástól tanulhattak, gyakran hasznos tapasztalatokkal térhettek haza.

Később az elnöki tisztségnek már nem volt velejárója a szakfelügyelői megbízás, üléseit pedig az EKT csak a jól működő könyvtárakban tartotta – afféle kitüntetésként. Ennek a gyakorlatnak vitathatlan előnye volt, hogy le lehetett mérni a fejlődést, az új megoldások, korszerűsítések terjesztésének is eszközévé vált a tanács. (De negatív következménye is van: az elkerült könyvtárakban könnyen felüti fejét az elkényelmesedés, az igénytelenség; a könyvtári szolgáltatások beszűkülése, színvonalának süllyedése.)

Kívánatos lenne feleleveníteni a vizsgálati rendszert; ennek módszerét esetenként kell megválasztani. (Jelentés, fejlesztési terv megvitatása, célvizsgálat, teljes körű felülvizsgálat, stb.) Ebbe kívánatos lenne bevonnai az egyetemi könyvtári munka egyes részterületeinek legjobb szakértőit. Az EKT azonban maradjon a (fő)igazgatók tanácsa, hiszen *minden könyvtár szervezeti szabályzatában a (fő)igazgató feladatai közé tartozik a könyvtár külső képviselője.*

2. Az *egyetem és könyvtára viszonyát*, pontosabban: a könyvtár megbecsülésének mértékét nagymértékben meghatározza munkatársainak tudományos működése, esetleg oktatói tevékenysége – természetesen a könyvtári szolgáltatások jó minősége mellett. Más oldalról megvilágítva: az a könyvtáros, *aki nem végez kutatómunkát, nem is ismerheti igazán saját könyvtára állományát*, szakterületét, nem fedezi fel a hibákat, *nem tudja beleélni magát a kutató lelkivilágába*, nem éri el annak küszöbét sem.

Jótekonnyan hatna, ha *oktatói*, illetve *kutatói kulcsszámot* kapnának az arra érdemes könyvtárosok addig is, amíg az *egyetemi könyvtárak testére szabott nomenklatura* kidolgozásának a feltételei meg nem teremődnek. Tisztázni kellene azokat az objektív kritériumokat is – a könyvtár feladatköre, mérete, minősítése – amelyek meghatároznák: élén besorolása szerinti főigazgató, igazgató vagy könyvtárvezető álljon. De kiemelkedő eredményeik alapján igazgatói, illetve főigazgatói címet kaphassanak azok a könyvtárvezetők is, akiknek a könyvtára egyébként alacsonyabb kategóriába tartozik. – Az elismerés jeleként be kellene vezetni az "egyetemi könyvtári tanácsos", illetve "főtanácsos" címet is.

Mintegy másfél évtizede sok szó esik a szakképzett könyvtárosok hiányáról. Evvel összefüggésben kell szólni az igazgatók "utánpótlásáról" is. *Hiszem és vallom, hogy a könyvtárak élére könyvtárosok kellenek.* Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy az érdemi könyvtárosi munka kettős arculatának megfelelően az adott szakterület művelője is lehet jó igazgató (ideális, ha a kétféle ismeret párosul). Szakmánk szívesen látta azokat az alkotó típusú tudománypolitikusokat és -szervezőket, akik el-sajátították mesterségünket, felismerték a fejlődés irányát, könyvtárunk felemelkedéséért szálltak síkra, a könyvtárügy tekintélyes alakítóivá, harcosaivá váltak. Ennek ellenkezőjére is volt példa: a múltban is akadtak, akik sine curának tekintették hivatalukat és a könyvtárat csupán anyagi előnyök szerzésére használták fel, sőt: az olvasót is "kinézték" a könyvtárból.

Ennek a megelőzésére az utóbbi években ismét bevezették az igazgatói helyek betöltésénél a pályázati rendszert. Mégis előfordul, hogy – a papírforma szerint – minden tekintetben kiválónak vélt igazgató kudarcot vall: elvész az apróbb részletekben, vagy csupán szaktudományának él, és ami a *legnagyobb baj: nincs koncepciója*, talán eszébe sem jut, hogy a könyvtár fejlesztése rendszeres, napi feladat, amiről egyetlen pillanatra sem szabad elfeledkezni. Egy-két év alatt kiderül, hogy az igazgató hivatalnok alkatú-e, akit csak az érdekel, hogy "beosztottai" belépnek-e percnyi pontossággal a könyvtárba és "lerakják"-e a tervben előírt mennyiségű cédulát a katalógusba, alkotó fantáziája azonban hiányzik, sőt: munkatársait is leszoktatja az újító gondolatokról. Mit lehet ilyenkor tenni? Manapság semmit! Mindenki fel-lélegzik, amikor az illető nyugdíjba vonul – lezüllesztett, megtorpant könyvtárral a háta mögött.

Hogyan lehetne ezt a bukfencet elkerülni? Úgy érzem, a megelőzéssel. Vagyis *a pályázó vázolja fejlesztési koncepcióját; az igazgatói megbízás meghatározott időre, 3-4 évre szóljon.* Egyik gondolat sem új. Az első feltétel egyre többször szerepel a gazdasági életben már osztályvezetői állások betöltésénél is (!), a második pedig több területen gyakorlat, de az egyetemeken ennek már hagyománya is van.

3. Az egyetemi könyvtáraknak *rendszeres és szervezett, közvetlen kapcsolatot kell fenntartaniuk mindazokkal a szervekkel, testületekkel, amelyek a könyvtárpolitika alakítására hivatottak, hogy hallassák szavukat, érvényesítsék a felsőoktatás könyvtári vonatkozású érdekeit.* Ezért *kívánatos lenne, hogy az EKT elnöke az MM Könyvtári osztálya javaslatára, miniszteri megbízással működjék.* Ez megnövelné az EKT szerepét, könnyítene a könyvtári osztály gondjain is. Megszűnnék az a fonák helyzet, amire Héberger Károly már 1968-ban rámutatott (Könyvtártudományi Tanulmányok, 1968.): miközben az EKT a Könyvtári osztály tanácsadója, az egyetemek az Egyetemi és Főiskolai főosztály irányítása alatt állnak, s ez utóbbi – mint a múltban is volt rá példa – nem valószínű, hogy elfogadja a Könyvtári osztály javaslatait, észrevételeit, s mindaddig, amíg az egyetemi könyvtárak fentebb említett jogfosztottsága meg nem szűnik, még kevésbé van erre remény.